

ISSN 1562-0905

Регіональна
ЕКОНОМІКА

№2

2002

Науково-редакційна рада

М.І. Долішній, О.І. Амоша, О.О. Бакаєв, Б.В. Буркинський, М.П. Бутко, В.М. Геєць, М.В. Гладій, Я.А. Гончарук, С.І. Дорогунцов, В.К. Євдокименко, В.С. Коломийчук, П. Кузмішин (Словаччина), О.П. Літовка (Росія), І.І. Лукінов, В.К. Мамутов, В.І. Науменко, Р. Патора (Польща), І. Полулях (Німеччина), С.А. Романюк, М. Росцішевський (Польща), Д. Стефанович (Югославія), Ю.Ю. Туниця, О.А. Устенко, В.С. Фатєєв (Білорусь), О.І. Фурдичко, М.Г. Чумаченко, М.Д. Янків

Редакційна колегія

М.І. Долішній (*головний редактор*), В.С. Кравців (*заст.головного редактора*), О.В. Караванський (*відповідальний секретар*), О.І. Амоша, Г.І. Башнянин, Є.І. Бойко, П.Ю. Белецький, С.Й. Вовканич, В.М. Геєць, В.В. Гриньова, В.С. Загорський, С.М. Злупко, Г.О. Жмаєв, Р.А. Іванух, І.Ф. Калущкий, М.А. Козоріз, О.Є. Кузьмін, М.З. Мальський, А.Ф. Мельник, В.П. Мікловда, І.Р. Михасюк, А.І. Мокій, В.І. Павлов, С.М. Писаренко, Я.О. Побурко, І.І. Синякевич, Т.С. Смовженко, О.І. Шаблій, С.І. Юрій

Scientific and Editorial Council

M.I. Dolishniy, O.I. Amosha, O.O. Bakayev, B.V. Burkynsky, M.P. Butko, S.H. Haluza, V.M. Heyec, M.V. Hladiy, S.I. Dorohuntsov, V.K. Yevdokymenko, V.S. Kolomyjchuk, P. Kuzmishyn (Slovakia), O.P. Litovka (Russia), I.I. Lukinov, V.K. Mamutov, V.I. Naumenko, R.Patora (Poland), I. Polulyakh (Germany), S.A. Romanyuk, M.Rosciszewski (Poland), D.Stevanovic (Jugoslavia), Yu.Yu. Tunytsya, O.A. Ustenko, V.S. Fateyev (Belarusia), O.I. Furdychko, M.H. Chumachenko, M.D. Yankiv

Editorial Board

M.I. Dolishniy (*editor-in-chief*), V.S. Kravtsiv (*deputy editor-in-chief*), O.V. Karavansky (*executive secretary*), O.I. Amosha, G.I. Bashnyanyn, Ye.I. Boyko, P.Yu. Belenkiy, S.Y. Vovkanych, V.V. Hrynyova, V.S. Zagorsky, S.M. Zlupko, H.O. Zhmayev, R.A. Ivanukh, I.F. Kalutsky, M.A. Kozoriz, O.Ye. Kuzmin, M.Z. Malsky, A.F. Melnyk, V.P. Miklovda, I.R. Mykhasyuk, A.I. Mokij, V.I. Pavlov, S.M. Pysarenko, Ya.O. Poburko, I.I. Synyakevych, T.S. Smovzhenko, O.I. Shabliiy, S.I. Yuriy

Адреса редакції: 79026, м.Львів, вул. Козельницька, 4, Інститут регіональних досліджень
НАН України; тел.: (0322) 70-71-68, 70-70-37, 70-71-00; факс: (0322) 70-71-68,
E-mail: irr@mail.lviv.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 1807 від 18.01.96

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту регіональних досліджень НАН України
(Протокол №4 від 7.06.2002 р.).

Видано за участю Львівського банківського інституту Національного банку України.

Літературний редактор: І.Ю. Воробель

Комп'ютерний макет: П.С. Попадюк, Л.І. Казанцева

Опубліковані матеріали відображають точку зору авторів, яка може не збігатись з позицією редколегії журналу

© Інститут регіональних досліджень НАН України
"Регіональна економіка", 2002

Підп. до друку 28.06.2002. Формат 70 x108/16. Папір оф. № 1. Гарн. тип Таймс Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 24,75. Тираж 630.

Оригінал-макет виготовлено в Інституті регіональних досліджень НАН України
79026 Львів, вул. Козельницька, 4.

Віддруковано у поліграфічному центрі "ДПА ДРУК"
79003, м.Львів, вул. Стрийська, 35

Національна академія наук України
Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України
Інститут регіональних досліджень НАН України
Інститут економіки промисловості НАН України
Українська асоціація регіональних наук

2002
№ 2(24)

ISSN 1562-0905

Регіональна ЕКОНОМІКА

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у листопаді 1996 року
Виходить щоквартально

Зміст

<i>Долішній М.І., Побурко Я.О., Карпов В.І.</i> Про рівномірність економічного розвитку регіонів України	7
<i>Хорошковський В.І.</i> Становлення економіки самостійної Української держави: уроки минулого і перспективи співпраці з міжнародними валютно-кредитними організаціями	18
<i>Цапок С.О., Моджак М.С.</i> Народонаселення - головна передумова становлення трудового потенціалу суспільства	29
Реформування економіки: регіональні аспекти	
<i>Степаненко А.В., Герасимов М.І.</i> Оцінка економічної безпеки України та її регіонів	39
<i>Школа І.М., Вдовічен А.А.</i> Умови залучення інвестиційних ресурсів в економіку регіонів України	54
<i>Піріашвілі О.В., Школа І.М.</i> Проблеми інвестиційного процесу в регіонах України	68
<i>Єлейко В.І., Кишакевич Б.Ю.</i> Аналіз впливу інвестицій на розвиток економіки Західного регіону України	74
<i>Тітова Н.А., Обротько Б.А.</i> Шляхи залучення ділових та фінансових кіл діаспори до інвестиційного процесу в Україні	80
<i>Коврига О.В., Моліна О.В.</i> Підприємництво та інноваційні технології в управлінні регіональним розвитком	93
<i>Янік В.</i> Ефективність системи стимулювання в ринкових умовах господарювання	104
<i>Богаčov С.В.</i> Акціонерні промислові підприємства: перші результати діяльності	109
<i>Тутова О.В.</i> Постановка задачі раціоналізації транспортно-економічних зв'язків у нафтогазовому комплексі України	115
<i>Ліпич Л.Г.</i> Поведінка населення на ринку продовольчих товарів	124
Проблеми територіального розвитку	
<i>Кравців В.С., Матолич Б.М., Гулич О.І., Полюга В.О.</i> Рекреаційний потенціал Львівської області та стратегія його освоєння	133
<i>Стадницький Ю.І.</i> Сталий розвиток гірських районів: проблеми та шляхи досягнення	144
<i>Мельник А.Ф., Монастирський Г.Л.</i> Управлінські аспекти економічного й соціального розвитку сільських поселень як елементів територіальних систем	152

Існує багато напрямків підвищення економічної безпеки України та її регіонів. Ми зупинимось лише на тих із них, які впливають із розглянутого методу.

Інтегральна оцінка верхнього полюса регіонів України, а також і коефіцієнт її економічної безпеки дуже чутливий до зміни значення показника того або іншого регіону в загальній величині цього показника для України в цілому.

Інтегральна оцінка верхнього полюса тим нижча, а коефіцієнт економічної безпеки країни відповідно тим вищий, чим більш пропорційно розвинуті регіони.

Водночас розглянутий метод дозволяє врахувати також і спеціалізацію окремих регіонів, тому що інтегральні оцінки регіонів є сумою стандартизованих оцінок усіх їх показників, яка ділиться на число останніх.

Таким чином, відповідно до даного методу ріст економічної безпеки країни досягається шляхом пропорційного росту всіх її регіонів. Навпаки, непропорційний економічний ріст знизить оцінку економічної безпеки.

В економічному аналізі є дуже мало інтегральних показників, які характеризують структуру тієї або іншої системи об'єктів, співвідношення між їх показниками. Вважаємо, що показники, аналогічні коефіцієнту економічної безпеки країни, можуть бути використані і в інших економічних розрахунках, зокрема в розрахунках воєнно-економічної безпеки України та її регіонів.

УДК 330.322:332.1

Умови залучення інвестиційних ресурсів в економіку регіонів України

Ігор Школа, Анатолій Вдовічен

Розглядаються умови залучення інвестицій в економіку регіонів України, тобто фактори, котрі характеризують інвестиційні процеси як у цілому в країні, так і між її регіонами. Даються пропозиції щодо поліпшення інвестиційного клімату в регіонах (областях) України.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційні ресурси, інвестиційний клімат, регіон, регіональний розвиток, проблеми інвестування, інвестиційні пільги

Одним із показників, що характеризують ступінь інтеграції країни та її регіонів у світове співтовариство, є обсяг іноземних інвестицій. Залежить цей показник від привабливості об'єкта інвестування.

Отримання як іноземних, так і внутрішніх інвестицій, умови їх залучення – це фактори, які характеризують інвестиційну діяльність як у цілому в країні так і між її регіонами та сприяють подальшому розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Інвестиційна привабливість визначається суб'єктами інвестування а

© Школа Ігор Миколайович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету; Вдовічен Анатолій Анатолійович – асистент.

загальним інвестиційним кліматом у країні, умовами проведення зовнішньо-економічної діяльності, у тому числі податковими, правовими, митними.

Кожна держава та її регіони мають "відносно" свою систему цін на ресурси, податкову політику, законодавчу базу, різний рівень розвитку галузей, а отже, і відмінності в прибутковості суб'єктів та об'єктів інвестування. Експортні та імпорتنі операції з переміщення капіталу також пов'язані з політичною стабільністю та рівнем торгівлі на міжнародному ринку.

Іноземні інвестиції – це довгострокові вкладення капіталу іноземними власниками в різні галузі економіки нашої країни. У Законі України "Про режим іноземного інвестування" іноземні інвестиції визначаються як цінності, які вкладають іноземні інвестори в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до чинного законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [12, 59].

Проведені нами дослідження особливостей іноземного інвестування в регіонах України показали, що іноземні інвестиції мають позитивні та негативні характеристики для країн-реципієнтів і країн-резидентів (в нашому випадку це Україна) (табл. 1).

Отже, згідно з вищеперерахованими характеристиками ми бачимо, що країни-інвестори одержують вищий середній прибуток від інвестицій, оскільки вкладають їх у більш прибуткові галузі за кордоном, використовуючи там дешевшу кваліфіковану робочу силу, експортують туди засоби праці, але цим уповільнюють темпи економічного зростання й розвитку країни.

Інвестиції, що надходять, спочатку є поштовхом для економічного розвитку країни-імпортера (України), сприяючи піднесенню виробничих можливостей країни та поліпшуючи її демографічну ситуацію. Але на жаль, сучасні техніка та технологія, що надходять, мають завищену ціну, хоча вони не найновіші й досить тривалий період діють в країні-експортері. Використовуючи тільки іноземний

Таблиця 1

Вплив іноземних інвестицій на економіку країн-резидентів та країн-реципієнтів

Країна-резидент-експортер		Країна-реципієнт-імпортер	
Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки
Зростання прибутку інвестицій за рахунок перерозподілу капіталу всередині країни в більш прибуткові за кордон.	Високий ступінь ризику.	Стимулювання темпів зростання національної економіки.	Зниження темпів економічного зростання країни-реципієнта, оскільки прибуток інвестора як частина ВВП надходить у країну-резидент.
Збільшення експорту товарів, устаткування, технологій, що стимулює виробничий процес.	Зниження темпів вітчизняного виробництва.	Надходження сучасних технологій, техніки, устаткування.	Надходження не нових технологій, технічних засобів.
Стимулювання інноваційного процесу.	Міграція робочої сили.	Створення додаткових робочих місць.	Небезпека демпінгу.
	Уповільнення темпів економічного зростання й розвитку країни через переміщення капіталу за кордон.	Посилення конкуренції всередині країни.	Висока ціна.
			Стримування інноваційного процесу.
			Оплата праці нижча від світового рівня.
			Банкрутство національних товаровиробників внаслідок недостатньої конкурентоспроможності.
			Зниження ролі й значення країни на світовому ринку.

капітал, забувши про власні потенційні джерела інвестування, важко стати лідером на світовому ринку. Як ми бачимо, іноземні інвестиції, що перебувають під гарантією уряду, використовуються неефективно. Країна-реципієнт повинна мати чітку державну регіональну політику відносно інвестицій, що надходять.

Основні форми залучення інвестицій в регіонах України – це внески у формі рухомого й нерухомого майна (70%) і грошові внески (близько 27%), тобто ми бачимо, що інвестиції, які отримують підприємства, часто використовуються не на технічне переоснащення виробництва, а на реконструкцію й поновлення основного капіталу. У більшості випадків підприємства одержують інвестиції для підтримання існуючого виробництва без урахування конкурентоспроможності продукції, що, в свою чергу призводить до зниження інтенсифікації інвестиційного процесу [5, 103].

Зарубіжні інвестиції в регіони України здійснюються в різних формах, але основними є державні та приватні. Перші здійснюються в національних інтересах, тому одержання прибутку не є основною їх метою. Другі – у вигляді прямих, портфельних, кредитних та інших – проводяться власниками капіталу, які роблять довгострокові вкладення в галузі економіки. Порівнюючи величину прямих та портфельних інвестицій, визначають роль та значення іноземного капіталу в економіці країни. Прямі приватні інвестиції, на відміну від портфельних, дають право інвестору контролювати діяльність підприємств, у тому числі спільних. Портфельні ж інвестиції надходять у країну, як правило, шляхом продажу цінних паперів через міжнародні фінансові інститути, фонди, експортні агентства, банки. У країну-реципієнт підприємницький капітал надходить також у формі позик, кредитів, грантів.

Але поки що, на превеликий жаль, іноземні інвестиції в країнах з перехідною економікою, у тому числі й в Україні, не стали головною підйомною силою економічного зростання на початкових стадіях системної ринкової трансформації. Практика більшості країн Східної Європи, а також інших постсоціалістичних країн, які досягли економічного піднесення, не засвідчує вирішального значення саме іноземних інвестицій.

Але якщо Україна хоче досягнути успіхів у конкурентній боротьбі з іншими країнами Центральної та Східної Європи за залучення іноземних інвестицій, то для неї вирішальну роль повинні відігравати мотиви іноземних інвесторів відносно інвестицій в Україні та ті перешкоди, які існують в країні та її регіонах для прямих іноземних інвестицій. Необхідно чітко усвідомлювати, що позитивний ефект прямих іноземних інвестицій полягає не тільки в імпорті капіталу. Разом з інвестиціями в країну імпортуються технології, передовий менеджмент, організаторський та ринковий досвід, знання західних ринків, виробничі потужності, а також нові інноваційні форми організації праці, тобто все те, що форсує процес поступального розвитку економіки країни, а зрештою – на інтеграцію постсоціалістичних країн у світову господарську систему.

Прийняття рішення про вкладення інвестицій та вибір регіону інвестування залежить від багатьох факторів. Найпоширенішою теорією з цього приводу, яка найчастіше згадується у фаховій літературі, є теорія Й.Г. Дуннінга [1, 37]. Згідно з цією теорією, для того, щоб було прийняте рішення про інвестування в конкретний регіон, повинні бути виконані наступні передумови:

- інвестор повинен мати специфічні конкурентні переваги, які б перевищували витрати на експансію за кордон;
- потенційна країна-отримувач повинна надати інвестору специфічні регіональні переваги;

– інвестору повинна бути вигідною самостійна реалізація цих переваг, а не через місцеві підприємства.

Збільшення обсягів та оптимізація структури іноземного інвестування можливі лише за умови створення сприятливого інвестиційного клімату та механізму взаємодії іноземного інвестора й органів державної влади.

Країни СНД (у тому числі Україна) і Східної Європи вважали прямі іноземні інвестиції основним джерелом розвитку в перехідний період. Хоча частково вони й відіграють певну роль у розвитку економіки, але беручи до уваги економічний стан України, підтримка їх на даний момент незначна. Саме у зв'язку зі значно менш сприятливим кліматом обсяги капіталовкладень економічно розвинутих країн – основних реципієнтів у країни, що розвиваються, і колишні соціалістичні країни – безпідставно малі.

Про це свідчить аналіз німецьких спостерігачів про обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у кількісному виразі, який і в процесі економічного зростання, і у фінансуванні внутрішніх інвестицій в країнах-реципієнтах тут був невеликим. Із загальної суми прямих іноземних інвестицій у всіх 26 країнах, де проводяться реформи, близько 40% передані Угорщині, а інші в країни Східної та Центральної Європи [3, 81].

За даними Міністерства фінансів України, станом на 01.01.2000 р., на душу населення припадало близько 48 дол. США іноземних інвестицій. Це – останнє місце серед східноєвропейських країн, у яких проводяться реформи [6, 225]. І лише наприкінці 1999-го й у 1 кварталі 2000-го року відчутно активізувалися зусилля щодо залучення іноземного капіталу, запровадження фінансових стимулів міжнародної виробничої кооперації. На початок 2000 року в Україну залучено 3,2 млрд. доларів США прямих іноземних інвестицій. Це, в середньому, 65 доларів на душу населення. Для порівняння в 1996 році: Угорщина – 1000 дол. США на душу населення, Чехія – 400, Естонія – 320, Польща – 140, Росія – 27, Україна – 15 [5, 103].

Але, на жаль, поки що обсяг інвестицій не відповідає потенціалу держави, завданням і цілям у цьому напрямку, в той час як економіка України може опрацювати від 2 до 3 млрд. дол. США в рік. У 1999 році підприємства з іноземними інвестиціями забезпечили 12,7% загальноукраїнського обсягу виробленої продукції, 57,4% наданих платних послуг, 31,5% загальноукраїнського обсягу реалізованої продукції на внутрішньому ринку. Станом на 01.04.2000 р. прямі іноземні інвестиції вкладені в Україну з 106 країн світу. Понад 60% займають інвестиції з 7 держав: США, Нідерландів, Німеччини, Великобританії, Кореї, Росії та Кіпру. Західні інвестори вкладають капітал насамперед у галузі машинобудування й металургію, внутрішню та зовнішню торгівлю, харчову промисловість [5, 103-105; 9, 36].

У регіонах України іноземні інвестиції розподіляються теж нерівномірно. Найбільш пріоритетними, з точки зору аналізу політики реформ, є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Одеська, Харківська, Львівська області, а також м. Київ. Така регіональна структура розподілу пояснюється значним відсотком приватизованих підприємств, добре розвинутою транспортною інфраструктурою, наявністю в цих регіонах промислово розвинутих підприємств металургійного, машинобудівного комплексів, хімічної промисловості.

На підставі проведеного аналізу інвестиційного процесу нами визначені фактори, від яких залежить надходження прямих іноземних інвестицій в Україну.

Фактори, що впливають на іноземні інвестиції, можна поділити на дві групи, виділивши позитивні та негативні або переваги й недоліки інвестицій для іноземних інвесторів (табл. 2).

Загальновідомо, що є дві важливі умови для інтенсивного надходження інвестицій: прибуток і захищеність вкладень. В економіці України не виконується жодна з цих умов. Як ми бачимо з табл. 2, “недоліки” переважають над “перевагами”, що пояснюється нестабільністю інвестиційного процесу в країні, який залежить в свою чергу від багатьох суб’єктивних факторів. Серед багатьох причин (особливостей умов проведення інвестиційної діяльності, які визначені аналітичним методом у таблиці 2), що перешкоджають надходженню іноземних та залученню внутрішніх інвестицій як в регіони України, так і в регіони країни СНД, необхідно детальніше аналізувати причини.

Географічне положення та природні умови України, звичайно, сприятливі для інвесторів, як і велика чисельність населення та високий рівень його освіти. Серед позитивних ознак інвестиційного клімату регіонів України часто називають наявність порівняно дешевої робочої сили (через те, що частина населення не має постійної роботи та сталих прибутків). З таким твердженням, на нашу думку, не можна зовсім погодитися, оскільки низький рівень заробітної плати може мати й негативне значення, тому що спонукає до одержання хабарів під час проведенні економічних заходів. Кваліфікована робоча сила, соціально незахищена і не затребувана державою, використовується зарубіжними підприємцями. Оплата праці значно нижча, ніж в інших економічно стабільних країнах. При цьому практика інвестування свідчить, що дешева робоча сила, навпаки, негативно впливає на рішення про вкладення коштів у виробництво і може виступати позитивним фактором тільки в експортно-орієнтованих галузях. Низький рівень доходів населення знижує його платоспроможну здатність, що звужує ринок збуту готової продукції і негативно впливає на інвестиційний клімат і загальну економічну ситуацію в країні.

Стан розвитку інфраструктури інвестиційного ринку регіонів України не відповідає вимогам сьогодення. Так, фондовий ринок практично не розвинутий. Розвиток інвестиційних фондів і трастів початку 90-х років практично дискредитував ідею інвестування економіки України відповідними внесками населення. Відсутність ефективної транспортної інфраструктури (автошляхи, аеропорти, залізниця), яка б сприяла вкладенню інвестицій і якої нагально потребують учасники ринку для розвитку свого виробництва, призводить до зростання транспортних видатків, що завдає значної шкоди інвесторам та галузям, орієнтованим на експорт. Не сформовано динамічне інформаційне середовище. Нерозвинута інфраструктура (як транспортна, виробнича, так і соціальна), з одного боку, є перешкодою для західних бізнесменів, а з другого – привабливий об’єкт вкладення капіталу.

У рейтингу світового співтовариства Україна належить до країн із підвищеним рівнем політичних та економічних ризиків та залишається мало привабливою країною для іноземного капіталу. Звичайно, наївним було б сподіватися на місце у верхній половині рейтингових таблиць поряд із такими східноєвропейськими економіками, як естонська, угорська або ж чеська.

На створення такого іміджу держави особливо вплинула політична нестабільність, часті зміни в керівництві всіх гілок влади, недостатній рівень законодавчої бази, а також її недосконалість і нестабільність. До останнього часу не запропоновано жодного законодавчого акта щодо іноземного інвестування, який

Таблиця 2

Фактори, що впливають на прямі іноземні інвестиції

ПЕРЕВАГИ ДЛЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ (ПІ):

- Географічне положення в Європі.
- Велика чисельність населення.
- Сприятливі природні умови.
- Великий за розмірами ринок.
- Нерозвинута виробнича і соціальна інфраструктури. Високий рівень освіти населення.
- Високий рівень кваліфікації робочої сили, в тому числі інженерно-технічних працівників.
- Низький рівень заробітної плати.
- Можливість завоювання нових ринків збуту.
- Підвищення конкурентоспроможності шляхом організації виробництва в країні збуту.

ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕТОРІВ:

- Негативний міжнародний рейтинг України, недостатня поінформованість іноземних підприємців про нашу державу, її економічний і, зокрема, інвестиційний потенціал.
- Відсутність політичної відповідальності держави, тобто нестабільна економічна й політична ситуація в країні, негативні загальноекономічні тенденції розвитку (поганий імідж реформ, інфляція, зниження динаміки основних економічних показників).
- Відсутність стабільності та недосконалість українського законодавства щодо надання гарантій іноземним інвесторам, непоодинокі випадки адміністративного втручання в діяльність інвесторів та їхніх партнерів в Україну з боку органів місцевої влади, нецільове використання технічних та інших засобів виробництва, наданих українським партнерам іноземними інвесторами.
- Податкова система, робота податкової інспекції (великі податки й збори; суб'єктивна інтерпретація чинних законів).
- Брак дієвої системи стимулювання іноземних інвестицій.
- Відсутність ефективного митного регулювання.
- Бюрократичний апарат з низьким рівнем доходів та відсутністю ініціативи під час прийняття рішень.
- Порушення домовленостей про зустріч з представниками державних структур або підприємств України.
- Тривалий строк розгляду документів для реєстрації спільних підприємств.
- Складна і дорога процедура одержання в'їзних віз і прикордонний контроль.
- Деформації у реальному секторі – між галузями й виробництвами та в структурі цін між галузями.
- Зменшення обсягів виробництва продукції.
- Перевантаження економіки галузями важкої промисловості та ВПК.
- Безупинний відтік активно діючих кваліфікованих спеціалістів з реального сектора економіки.
- Недорозвиненість галузей з виробництва й споживання високих технологій.
- Блокування державою цін на сільгосппродукцію.
- Відсутність контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси промислового походження.
- Низькі темпи приватизації та проведення реформування економіки.
- Зупинення інвестиційного процесу й згорання та старіння матеріально-технічної бази.
- Складна екологічна ситуація, покращення якої є першочерговою умовою переходу країни до моделі сталого розвитку.
- Високий ступінь залежності технологічної структури національної економіки від зарубіжжя.
- Переважно сировинна галузева спеціалізація.

ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТОРІВ:

- Оточення підприємств, сільських господарств сумнівними комерційними (кримінальними) структурами, що за безцінь скуповують сировину, сільгосппродукцію і шляхом бартеризації «постачають» їм необхідні ресурси часто за монопольно високими цінами.
- Невідповідність систем обліку й контролю світовим стандартам.
- Зовнішній борг та дефіцит державного бюджету.
- Значна частка тіньового сектора економіки.
- Труднощі при одержанні дозволу на трудову діяльність.
- Неготовність більшості українських бізнесменів співпрацювати з іноземними партнерами в режимі ринкової економіки, що виявляється передусім у недотриманні ними договірних зобов'язань щодо своєчасності взаєморозрахунків.
- Виникнення та поглиблення кризи платежів, тобто зростання дебіторської та кредиторської заборгованості, нерегульованість між бюджетних відносин.
- Низька платоспроможність населення та скорочення внутрішніх капіталовкладень.
- Відсутність урядових програм підтримки нових і приватизованих підприємств.
- Нерозвинутий внутрішній фінансовий ринок.
- Недостатній рівень розвитку інфраструктури інвестиційного ринку в регіонах України.
- Недостатньо розвинуті й дорогі послуги інфраструктури, високий соціальний тягар несуть на собі підприємства (тобто невластиві функції управління підприємствами соціальної сфери – клуби, дитячі садки, дитячі табори, будинки відпочинку і т. п.). Нераціональне розміщення промислових підприємств без врахування затрат на транспорт та енергію, що в кінцевому підсумку призводить до неконкурентоспроможності вітчизняної продукції та ін.

би був універсальним. Значно ускладнювали ситуацію часті зміни законодавства, а також практика коригування нормативних актів під час проходження їх від верхніх рівнів управління до нижніх. Це пов'язано з тим, що закони й постанови, які приймаються, мають часто декларативний характер. Тому органи управління нижчих рівнів коригують їх за своїм розумінням.

Про це свідчать наступні факти [9, 38]:

- дію прийнятого в березні 1992 року Закону України "Про іноземні інвестиції" уже в травні наступного року було призупинено декретом "Про режим іноземного інвестування";
- у березні 1996 року прийнято Закон України "Про режим іноземного інвестування", яким забезпечуються умови діяльності іноземних інвесторів на міжнародному рівні, але в ньому не конкретизовані пріоритетні об'єкти чи галузі, що підпадають під регулювання, через що ускладнюється процес надання пільг під час залучення іноземного капіталу, не врегульовуються портфельні інвестиції тощо;
- з часу проголошення Незалежності України законодавство з питань діяльності іноземних інвесторів змінювалося близько десятка разів [9, 38].

Кампанія щодо ліквідації пільг СП теж негативно вплинула на формування іміджу України як передбачуваного ділового партнера. Так, кожному спільному підприємству з іноземним капіталом, яке було зареєстровано до 1 січня 1995 року, було обіцяно звільнення від податків на п'ять років, але 1 липня 1997 року це положення було скасовано [1, 38-39].

Інвестор готовий приймати наявні правила гри, навіть недосконалі, але постійно підлаштовуватися під законодавчі зміни, що інколи суперечать чинним законам, як іноземним так і вітчизняним, інвесторам не до снаги.

Розчаровує невизначеність пріоритетів ринкової трансформації економіки, повільність процесів приватизації. Процеси приватизації та іноземного інвестування в регіонах країн з перехідною економікою розвиваються взаємопов'язано. Наприклад, у Чехії, Румунії, Польщі та Угорщині, де приватизація досягла значних успіхів, в останні роки відзначається й інтенсифікація іноземної інвестиційної діяльності.

Ще більше насторожує недосконалість, а то й просто відсутність механізму реєстрації та захисту прав власності, зокрема прав власності на землю, а також:

- складність механізму ліцензування видів діяльності й сертифікації продукції, постійні зміни, часто кілька разів на рік, ставок ввізного мита й відсутність економічних обґрунтувань під час цих змін, що є додатковим негативним фактором, який не сприяє залученню інвестицій;
- несумлінне ставлення партнерів з української сторони до умов, які закладені в контрактах, і відсутність механізму правової відповідальності, що забезпечували б послідовне виконання контрактних умов;
- недосконалість механізму виконання рішень вищого арбітражного суду щодо конфліктних ситуацій з виконання інвестиційних проектів.

Світовий досвід показує, що для стабільного економічного зростання інвестиції повинні бути на рівні 19-25% ВВП. В Україні внутрішні інвестиції становлять лише 12,4% ВВП, що не забезпечує навіть простого відтворення суспільного капіталу [8, 8]. Слід констатувати, що інвестиційна ситуація в Україні розвивається в умовах скорочення обсягів нагромадження, суттєвого падіння його частки у ВВП, скорочення бюджетних капіталовкладень, слабкої інвестиційної мотивації приватних підприємницьких структур.

Для порівняння можна відзначити, що в промислово розвинутих країнах світу частка інвестицій у національному доході становить близько 40 та більше відсотків. Терміни служби основних фондів на більшості підприємств України в 2-3 рази перевищили встановлені нормативи, а їх фізичне зношування на 40% становить більшу частину. Реальна картина економіки України свідчить: 40% основних виробничих фондів функціонують понад 20 років, ще 40% – від 10 до 20 років. Ступінь зношеності основних фондів дорівнює 43%, у промисловості – 48%. Вже нині зношення основних виробничих фондів наблизилася до тієї критичної межі, за якою починається фізичне знищення виробничого потенціалу підприємства [13, 186; 2, 4].

Водночас ситуація ускладнюється тим, що проблеми інвестування доводиться вирішувати в умовах глибокої економічної кризи, гострої нестачі фінансових і матеріальних ресурсів, зростання зовнішнього боргу й проблемами щодо його обслуговування. На кінець 1999 р. зовнішній борг дорівнював 12,4 млрд. дол., а сума сплати за процентами становила 3,1 млрд. дол. США, що майже дорівнює величині вкладених прямих інвестицій в економіку нашої країни. Вважається, що коли зовнішній борг країни досягне 50% ВВП, а він уже дорівнює 48% ВВП, то виникає загроза для її економічної незалежності. Усе це посилює загрозу не лише зовнішнього дефолту, а й втрати Україною можливості проводити політику, яка відповідає б національним інтересам [9, 39; 14, 8].

За світовими стандартами інвестиційний клімат будь-якої країни держави є своєрідним індикатором зрілості ринкових реформ, довіри світового співтовариства до стійкості прав власника, до загального становища в країні. Низький рівень інвестиційної привабливості України свідчить про негативний стан ринкових перетворень: поки що не відбулося належного реформування власності, утворення

необхідного ринкового середовища, не визначені повністю питання власності на землю тощо. Серед основних негативних ознак інвестиційного клімату частіше називають те, що в Україні земля – не товар, і це, на превеликий жаль, так.

Діяльність іноземних інвесторів регулюється національним законодавством країни-реципієнта, а також міжнародними актами (багатонаціональними та регіональними, двосторонніми), серед яких можна назвати принципи та правила з обмеження ділової практики (ЮНКТАД), Міжнародний кодекс поведінки з передачею технології (ЮНКТАД), Кодекс поведінки ТНК (ООН), Антський пакт, Принципи дій ОЕСР та ін. Розв'язує спірні питання, зокрема, наднаціональна структура – Міжнародний центр врегулювання інвестиційних спорів, створений у 1965 році (нині об'єднує понад 100 країн).

У 1976 році Організація економічного співробітництва та розвитку ухвалила Декларацію про міжнародні капіталовкладення та багатонаціональні підприємства, в цьому документі країнам-членам ОЕСР рекомендується створювати для підприємств з іноземними інвестиціями режим, не менш сприятливий, ніж для національних економічних суб'єктів. Аналіз чинної практики свідчить, що в більшості розвинутих країн діяльність іноземних інвесторів регламентується, як правило, національними законами, постановами, адміністративними процедурами. Положення цих законів стосуються всіх економічних суб'єктів без винятку. Окремих законів для іноземних інвесторів не існує, діють лише спеціальні адміністративні постанови (циркуляри), що визначають правила їхньої поведінки в конкретних ситуаціях. Національні та іноземні підприємці можуть господарювати в однакових умовах. Завдяки цьому на ринку залишається тільки той, хто краще використовує фактори виробництва. У більшості країн світу склалося добре ставлення до іноземних інвесторів. Інвесторам надають наступні види гарантій: від змін у законодавстві; від націоналізації; під час зупинення інвестиційної діяльності; щодо переказу платежів в іноземній валюті; щодо забезпечення сум, отриманих внаслідок виконання договірних зобов'язань, у зв'язку з ліквідацією або продажем підприємства.

На Заході пільги, якими можуть скористатися іноземні інвестори, мають загальноекономічний характер. Вони поширюються на всі компанії, що інвестують свої кошти. У країнах, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою існують спеціальні пільги для іноземних інвесторів. Особливо значними вони є в податкових та офшорних центрах. Пільги надаються з метою стимулювання **регіонального розвитку**, залучення фірм до участі в загальнонаціональних програмах та проектах, розгортання науково-дослідних робіт, подолання безробіття, підвищення фінансового забезпечення держави. Для внутрішнього та зовнішнього інвесторів у регіонах України для середнього та малого бізнесу варто встановлювати наступні пільги:

- прямі субсидії (для інвестування в основний капітал, для маркетингових чи науково-технічних досліджень);
- позики на пільгових умовах;
- прискорена амортизація, що дозволяє переводити значний обсяг прибутку в неоподаткований амортизаційний фонд (тобто запровадження нової амортизаційної політики, підвищення норми амортизації передусім для стимулювання капіталовкладень у пріоритетні галузі та у виробництво інноваційного продукту);
- підвищені нормативи відрахування частини прибутку в неоподатковані інвестиційні та інші резерви;
- запровадження дієвої системи страхування ризиків іноземних інвесторів;

- знижки на знецінені товарні запаси, що дозволяє зменшувати виплати за рахунок податків на оборотний капітал;
- податкові кредити;
- пільгові тарифи на послуги державних установ;
- покриття витрат на підвищення кваліфікації персоналу країни-реципієнта;
- надання підприємствам з іноземними інвестиціями, які мають статус юридичної особи України, права власності на земельну ділянку під об'єкт інвестування, а також сприяння в купівлі нерухомості та землі іноземним інвесторам, за умови дотримання екологічної безпеки;
- спрощення порядку створення або купівлі компанії, фірми;
- правове забезпечення надійного юридичного захисту прав іноземних інвесторів;
- розвиток інформаційного обслуговування іноземних інвесторів і рекламування українських інвестиційних проектів за кордоном;
- надання експортерам продукції високого ступеня обробки знижок у ставках оподаткування;
- істотне скорочення тіньового зовнішньоекономічного обороту;
- відстрочка сплати податків та (чи) повне звільнення від сплати податків;
- податкові пільги на прибуток;
- звільнення від податків і мита матеріалів, комплектуючих виробів, устаткування, що завозяться з метою розвитку виробництва, і навпаки, підвищення платежів або скасування митно-податкових пільг неорганізованим імпортерам за імпортовану продукцію торговельного призначення;
- урахування під час оподаткування курсових змін;
- створення інфраструктури для прийому й сприяння іноземним інвесторам і рекламування українських інвестиційних проектів за кордоном;
- введення п'ятирічної відстрочки застосування положень нових законів, що погіршують умови діяльності іноземних інвесторів;
- звільнення від сплати митних зборів, податку на додану вартість (ПДВ) під час ввезення товарів, які є внеском іноземного інвестора в статутний капітал протягом строку його формування, звільнення від вивізного мита товарів власного виробництва;
- заміна податків, зборів та обов'язкових платежів розподілом виробничої продукції між інвестором та країною або суб'єктами країни;
- створення вільних економічних зон (ВЕЗ) та визначення основ їхньої господарської діяльності й надання пільг у зонах експортного виробництва;
- амністія нелегально вивезеного за кордон українського капіталу за умови його інвестування в Україні.

На підставі даних проведеного дослідження умов надходження іноземних інвестицій розроблена класифікація способів усунення перешкод прямим іноземним інвестиціям (ПІІ). В табл. 3. наведено чотири групи перешкод ПІІ і запропоновано заходи щодо їхнього усунення.

Переважає більшість вищеперерахованих проблем потребують вирішення як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Державна інвестиційна програма, яка стає важливим інструментом державної політики в сфері капітальних вкладень, повинна будуватись на регіональних інвестиційних програмах. Адже інвестиції, які включаються в державну програму, будуть реалізовуватись, а об'єкти – будуватися в конкретних регіонах, і не можна не враховувати їхні економічні інтереси, можливості та права. Способами врахування

Класифікація способів усунення перешкод (ПП)

Стабілізація політичної обстановки та поліпшення макроекономічного середовища	
Зниження рівня інфляції	Сприяння з боку уряду
Якість і надійність інформації міністерств, відомств та інших фінансових інститутів	Забезпечення стимулів з боку місцевої адміністрації в регіонах для одержання ПП
Продовження економічної політики формування національної економіки України, відкритої для світового ринку	Проведення маркетингової кампанії для підвищення іміджу України як країни-одержувача ПП
Усунення перешкод, що збільшують ризик капітальних вкладень	
Стабілізація законодавства	Рівноправне ставлення як до своїх, так і до іноземних інвесторів
Забезпечення захисту прав власності	Виконання норм закону на всіх рівнях системи управління інвестиціями
Призначення посадової особи, яка відповідає за ПП	Забезпечення можливості звернення до суду у випадку порушення закону органами управління
Зниження рівня корупції й злочинності	Скорочення контролю до необхідного мінімуму
Наближення стилю менеджменту в Україні до міжнародних стандартів	
Усунення перешкод, що збільшують витрати на здійснення заходів підвищення доходності інвестицій	
Спрощення бюрократичних процедур відносно інвестиційного процесу	Фінансові стимули для зацікавленості інвесторів
Удосконалення податкової системи, зменшення податкового тиску на підприємство	Поліпшення транспортної та телекомунікаційної інфраструктур
Зниження розмірів плати за одержання дозволів, віз тощо	Забезпечення на законодавчому рівні гарантій повернення експортерам прибутку на додану вартість
Поліпшення умов для реалізації стратегічних цілей підприємств	
Лібералізація зовнішньої торгівлі	Конкуренція регіонів для одержання ПП
Довгостроковість вкладень	Поліпшення соціальної інфраструктури

цих інтересів можуть стати: сумісне фінансування інвестицій з державних і регіональних джерел, надання пільгових централізованих інвестиційних кредитів під гарантії регіональних і місцевих адміністрацій, банків, надання пільг із залученням ПП. З врахуванням об'єктивних світових тенденцій регіоналізації економіки ефективність такого механізму залежить, значною мірою, від вибору концепції його формування на регіональному рівні.

У Концепції регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки, прийнятій Кабінетом Міністрів України, зазначено, що через обмеженість ресурсів немає змоги забезпечити структурні зміни в системі господарства країни. Тому, децентралізуючи управління економікою та дерегулюючи інвестиційні процеси на основі посилення механізмів ринкового саморегулювання,

розширюючи права й повноваження регіонів і скорочуючи функції центральних органів (щодо управління економічними процесами), держава значною мірою передає функції забезпечення інвестиціями суб'єктам господарювання. Передбачається, зокрема, залучати кошти шляхом використання іноземних інвестицій, кредитних ліній, кредитів міжнародних фінансових організацій та внутрішніх заощаджень громадян. Проте названа Концепція є, фактично, лише декларативним документом і не створює якихось правових наслідків.

Більшість колишніх соціалістичних країн прийняли спеціальні законодавчі акти у сфері іноземного інвестування, які передбачали створення протягом перехідного періоду особливого правового режиму для нерезидента. Найбільш детально такі документи розроблено в Китаї.

В Україні рівень законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності взагалі й іноземних інвесторів зокрема ще не можна визнати оптимальним. Так, іноземні інвестори керуються у своїй діяльності близько 100 законодавчими й підзаконними нормативними актами різного рівня, які регулюють залучення та реалізацію іноземних інвестицій. Причому, зміни і доповнення, як правило, що вносяться в чинне законодавство, не поліпшують умов інвестиційної діяльності, а навпаки ускладнюють її. Інколи ці зміни суперечать здоровому глузду й економічним законам. Україною укладено 40 міжнародних договорів (угод) про заохочення та взаємний захист інвестицій, а також 38 угод з окремими країнами, які мають на меті уникнути подвійного оподаткування доходів та майна і запобігти ухиленню сплати податків. Проаналізувавши зміст багатьох таких документів, можна дійти висновку, що вони містять ряд особливих положень, відмінних від положень внутрішньодержавного законодавства: для іноземних інвесторів, звичайно, встановлюється більш сприятливий режим господарської діяльності, ніж для національних інвесторів, але як для одних, так і для інших інвесторів відсутні хоча б мінімальні гарантії стабільності. Необхідно також створити для іноземних інвесторів інформаційну базу, яка б включала дані про об'єкти інвестиційної діяльності в усіх регіонах України і про її правові умови.

На сьогоднішній час прийнято велику кількість законів, декретів, постанов та інших актів з питань іноземного інвестування, що в свою чергу викликає проблеми їх сумісності. Тому слід чітко визначити повноваження різних державних органів у формуванні економічної політики щодо нерезидента.

Серед заходів загального характеру щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні та її регіонах першочерговими слід вважати:

- стабільність політичної ситуації й довіра уряду;
- підвищення прогнозованості дій уряду;
- припинення практики постійного внесення змін у закони про інвестиції та інвестиційну діяльність;
- подолання економічної кризи й забезпечення стабільного економічного зростання;
- продовження політики формування народного господарства України відкритого для світового ринку;
- надійність інформаційного забезпечення, тобто ясної, відвертої інформаційної політики з боку міністерств та відомств;
- формування ринкового середовища та вдосконалення правових засад підприємницької діяльності (тобто простір для дій приватного підприємництва);
- розширення місткості внутрішнього ринку;

- розвиток фінансово-кредитної системи, фондового ринку, адекватне прогнозоване оподаткування; 1.
- правові гарантії й гарантії виконання договорів;
- зниження високих інвестиційних ризиків та формування перспективної інвестиційної стратегії;
- скорочення ролі бюрократичного апарату управління, спрощення процедур видачі дозволів; 2.
- ліберальний зовнішньоторговельний режим;
- можливість користування недорогими послугами інфраструктури (електроенергія, вода, телекомунікації, транспортні шляхи, послуги тощо); 3.
- відсутність контактів з кримінальними структурами.

У свою чергу уряд України намагається усунути перешкоди в надходженні іноземних інвестицій шляхом поліпшення умов для інвесторів. Згідно з Державною інвестиційною програмою України, іноземні інвестиційні проекти за умови їхньої відповідності визначеним критеріям мають наступні пільги: 4.

- застосування норм прискореної амортизації основних фондів; 5
- зниження ставки оподаткування прибутку на 15%;
- скасування ПДВ на імпорт техніки, комплектуючих, хімічних добрив, засобів захисту рослин та інших товарів, пов'язаних з іноземним інвестуванням в АПК. 6

Пільги іноземному інвесторові надаються після експертизи незалежними вітчизняними фахівцями на відповідність інвестицій вимогам програми. В регіонах України практично не існує обмежень на розмір іноземних вкладень, тоді як у багатьох країнах для інвестування в деякі галузі та регіони необхідно отримати дозвіл. Там існує також обмеження розміру іноземних інвестицій. Наприклад, у Фінляндії участь іноземного капіталу в інвестуванні сільського господарства взагалі була заборонена.

У регіонах України створено значно кращі умови для репатріації капіталів та переказу прибутків – інвестор має право не пізніше як через шість місяців від дня припинення інвестиційної діяльності повернути свої інвестиції в натуральній формі або у валюті без сплати мита. Гарантується також безперешкодний і негайний переказ за кордон прибутків без сплати податку в розмірі 15%.

Передбачається, що іноземці матимуть можливість набувати права власності на землю. В Україні потрібна політика сприяння іноземним інвестиціям, обов'язкова для всіх державних, регіональних установ, яка сприятиме зростанню довіри інвесторів та поліпшенню умов для процесу інвестування.

У сфері сприяння надходженню іноземних інвестицій в Україну пріоритетними на даному етапі економічного розвитку є такі питання: право власності на землю; організація роботи Агентства щодо сприяння іноземним інвестиціям, визначення його функцій; правове забезпечення; податкова система зниження зборів.

Як свідчить досвід західних країн, надходження іноземних інвестицій повинні сприяти розвитку економіки країни, оздоровленню платіжного балансу за рахунок поточних операцій, технологічному оздоровленню економіки, запровадженню досягнень науково-технічного прогресу.

Для створення сприятливого інвестиційного клімату та його стабілізації потрібен тривалий період часу, що сприятиме розвитку міжнародної інвестиційної співпраці, збільшенню надходження інвестицій із-за кордону та їх ефективному використанню.

Список використаних джерел

1. Баласинович Б.О., Ріхард Меркер. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України. Науковий вісник // Дослідження соціально-економічних проблем перехідного періоду. Випуск III / ЧТЕІ КНТЕУ. – Чернівці, 2001. – С. 34-41.
2. Бойко Є.І., Войцеховський В.Б., Горин М.П., Коломийчук В.С. Організаційно-економічне та фінансове забезпечення структурних реформувань промисловості регіону: Препринт НАН України / Інститут регіональних досліджень. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 34 с.
3. Гуткевич С.О. Умови залучення іноземних інвестицій в економіку України // Економіка АПК. – 2001. – №6. – С. 79-84.
4. Долішній М.І., Мікловда В.П. Передумови формування та реалізації регіональної політики // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Основи формування регіональної соціально-економічної політики (Щорічник наукових праць). Випуск VIII. – Львів, 1999. – С. 5-19.
5. Зозуля Т.О. Міжнародне кредитування і формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні, // Фінанси України. – 2000. – №7. – С.102-111.
6. Зрушення до ринкової економіки / за ред. Лутца Гофмана і Акселя Зідінберга. – К., 1997. – С. 225.
7. Кульчицький М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку виробничої сфери // Фінанси України. – 1998. – №5. – С.11-15.
8. Лондар І.В. Економічні механізми залучення іноземних інвестицій в Україну: Автореферат дисертації к.е.н. – К., 1999. – 20 с.
9. Мар'єнко А.В., Принц Г.В., Патица Н.І., Приб К.А. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України // Фінанси України. – 1999. – №7. – С. 34-44.
10. Мокій А.І. Основні напрями політики формування інвестиційного клімату в регіоні // Регіональна економіка. – 1999. – №3. – С. 31-38.
11. Німецька консультативна група з питань економіки при Уряді України: Наступні 1000 днів: Заходи економічної політики для України. – Київ, 1999. – С. 45.
12. Омельченко А.В. Іноземні інвестиції в Україні. Довідник з правових питань. – К.: Юрінком, 1997. – 416 с.
13. Репін С.О., Репіна І.М. моделювання стратегії підприємств регіону за умов формування нового інвестиційного середовища. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Регіон в системі нових економічних і правових відносин” / Івано-Франківськ, 8-10 жовтня 1997. – С. 186-189.
14. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 рік // Урядовий кур'єр. – 2000. – 28 січня (№16). – С.4-11.
15. Україна – 2000. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів // Економічне ЕСЕ. Інститут Реформ. – К., 2001. – Випуск 2(10).